

پنجابی وچ گلزار نامیاں دی روایت

THE TRADITION OF “GULZAR NAMA” IN PUNJABI

نجمہ احمد دین

پی ایچ ڈی اسکالر (پنجابی)، ادارہ پنجابی سلیکھ تے رہتل سار، جامعہ پنجاب، لاہور۔

ڈاکٹر سعادت علی ثاقب

پروفیسر پنجابی (ر)، ادارہ پنجابی سلیکھ تے رہتل سار، جامعہ پنجاب، لاہور۔

Abstract:

The tradition of Gulzar Adab in Punjabi is a rich and enchanting tapestry, interwoven with the fragrance of devotion and the elegance of Persian literary influence. This luminous genre was lovingly introduced to Punjabi by Maulvi Muhammad Muslim (d.1881), whose masterpieces—Gulzar-e-Adam, Gulzar-e-Musa, Gulzar-e-Sikandari, and Gulzar-e-Muhammadi—captivated hearts and inspired a generation of poets to explore its verdant realms. These Gulzars unfold the sacred narratives of Prophets with a poetic tenderness, later embracing the noble life of the Prophet Muhammad (PBUH) and the poignant saga of Karbala. This timeless tradition, like a perennial garden in bloom, continues to thrive, with countless Gulzar compositions gracing Punjabi literature. The article before you offers a gentle exploration of this enduring and heartfelt literary legacy.

Keywords:

Prophet Muhammad (PBUH), Gulzar Adab, Punjabi, literature, Karbala

گلزار دالفظ سامنے آندیاں ای اک کھلے ہوئے ہرے بھرے باغ دا تصور آپے ای ساڈیاں اکھاں ساویں گھم جاندا اے۔ ایہ دولفظاں دامر کب اے یعنی گل تے زار۔ گل دے معنے پھل دے نیں تے زار لاحقہ اے جیہدے معنے وڈے پنڈھار دے لئے جاندا اے۔ گلزار تے باغ دوویں ای فارسی لفظ نیں پر پنجابی وچ صدیاں توں پرچلت ہون کر کے ساڈی روزمرہ پنجابی داحصہ بن چکے نیں۔ ایہتھے اسیں کجھ لغتاں وچوں لفظ گلزار دے معنے نکھیرن دا آہر کرنے آں۔ فارسی لفظ کر کے سب توں پہلے اک دو فارسی لغتاں ول دھیان مارنے آں۔ فرہنگ آندراج وچ گلزار دے معنے انج درج نیں:

”گلزار۔ بالضم وزای مجعہ بالف کشیدہ و برای زدہ، ف، معروف است و آل را گلستان نیز گویند۔ زارستان جای

بسیاری گل است و در سارہ زار۔ گذشتہ است: (ہر کجا گلزار بود اندر جہاں گلزار شدہ مرغ شہگیران سرایان

بر سر گلزار زار)

ونام نوائی نیز آمدہ۔ زراشت بہرام پارسی یزدانی گفتہ (خروشان بلبلان در صحن گلزار... بوقت صبحدم بر لحن

گلزار) و بمعنی شگفتہ و خرم بالفاظ شدن و ساختن مستعمل۔“ (۱)

فرہنگ عامرہ وچ اس دے معنی انج لکھے نیں:

گل زار، چمن، گلستان۔ (۲)

ایسے لغت وچ گل اتے زار دے وکھو وکھ معانی وی دتے گئے نیں:

گل: گل، پھول چنگاری، چرگا۔ (۳)

جد کہ زار: خواہش، خوار، نالاں، رونے والا، زیادتی، کثرت کی جگہ، روس کے بادشاہوں کا لقب۔ (۴)

☆ وڈی پنجابی لغت اندر سردار محمد خاں لکھدے نیں:

گلزار: پھولوں کی کیاری، باغ، پھلواری، (ص) ہر ابھرا، چہل پہل والا، شوبھا والا۔ (۵)

گلزار دی تعریف کر دیاں عبد الغفور قریشی لکھدے نیں:

”گلزار: جنگ نامے دی طرز دی شاعری جس وچ پیغمبر اے تے اولیاء کرام دے حال درج ہووے۔“ (۶)

مولانا محمد مسلم، مولوی غلام رسول (اہنناں دی گلزار محمدی) محمد دینو فاضل شاہ پوری، چودھری فضل حق دیاں

گلزاراں عام لہجہ دیاں نیں۔ (۷)

اہنناں لغوی معنیاں توں بعد اسیں ویکھاں گے کہ ایہ ادب وچ بطور صنف کدو تے کیوں متعارف ہوئی۔ لفظ کیوں بے فارسی اے ایس لئی ایہدی ابتدا وی فارسی توں ای ہوئی اے۔ فارسی دے مہان شاعر حضرت شیخ سعدی دیاں شعری کتاباں گلستان سعدی تے بوستان سعدی ادب دے پڑھیاں سامنے آئیاں تے اوہناں توں متاثر ہو کے بہت سارے شاعر اں نے گلستان نامے لکھے۔ گلستان دا مطلب وی باغ ای ہوند اے۔ فیر گلزار ادب دا مذہ بجھاتے کئی شاعر اں گلزار نامے لکھنے شروع کر دتے۔ یاد رہوے کہ گلزار نامے شعر تے نثر دوواں صنفان وچ لکھے گئے تے اہنناں دے موضوعات اکثر مذہبی ہوندے سن۔ اہنناں دے لکھاری مسلمان سن ایس لئی اوہناں اپنے گلزار نامیاں وچ زیادہ تر اسلامی تعلیمات، اہم اسلامی واقعات وغیرہ نوں موضوع بنایا۔ ایران چوں نکل کے ایہ صنف ہند دھرتی تے آئی تاں ایہتھے دے اکثر شاعر اں فارسی وچ گلزار نامے لکھے۔ کجھ ناں بیٹھاں درج کیتے جاندے نیں۔

گلزار احمد: غلام احمد احمدی، گلزار اسرار: محی الدین بن سید شاہ امین اللہ قادری، گلزار اشعار: عبد الغنی مستنقی،

گلزار واصل: کسائین بن ولید سسین، گلزار صدیقی: غلام احمد مختلص بہ ترکی و غلامی، مثنوی گلزار محبت: غنیمت

ننجاہی ولد شیخ نذر محمد۔

جدوں ایہ صنف ہندوستان وچ آئی تاں پنجابی، سندھی، تلو وکھ ہور زبانان وچ وی گلزاراں دی تخلیق شروع ہو گئی۔ حتی کہ اردو وچ مثنوی گلزار نسیم از پینڈت دیا نسیم شکر تے گلزار داغ از مرزا داغ دہلوی نے شہرت پائی۔ اہنناں گلزاراں دے موضوعات بھائیں مختلف نیں پر اوہناں اپنیاں کتاباں دے ناں گلزار ضرور رکھے۔ ایہ گل بہر حال ذکر جوگ اے کہ پنجابی وچ جیہڑیاں گلزاراں لکھیاں گئیاں اوہناں دے موضوعات خالص اسلامی نیں۔

پنجابی وچ گلزار نگاری دا ارتقاء تے تاریخ:

پنجابی شعری ادب وچ گلزار اک موضوعاتی صنف سخن دا درجہ رکھدی اے۔ پنجابی ادب دے شعری سرمائے

وچ سانوں پہلی وار گلزار دا ذکر مولوی محمد مسلم جالندھری ہور اں کول نظر آؤندا اے۔ اوہناں نے ”عجائب القصص“ دے

روح تحقیق، جلد ۲، شمارہ ۴، مسلسل شمارہ: ۶۰، اکتوبر۔ دسمبر ۲۰۲۴ء

ناں تے انبیائے کرام دے حالات پنجابی شعراں وچ تحریر کیتے۔ ایس ”عجائب القصص“ دے چار حصے نیں تے ہر اک نوں اوہناں گلزارِ دانام دتا اے۔ گلزارِ آدم، گلزارِ موسیٰ، گلزارِ سکندری تے گلزارِ محمدی۔ انج ایس کہہ سکے آں کہ گلزارِ نامے دی شروعات اسلامی ادب توں ہوئی۔

مولوی محمد مسلم (۱۸۸۱-۱۸۰۵ء) دیاں ایہ گلزاراں انیسویں صدی دے ادھ وچ چھپیاں۔ اوہناں دی پہلی گلزار، گلزارِ آدم ۱۸۶۱ء وچ شائع ہوئی۔ انج ۱۸۶۱ء توں لے کے ۲۰۱۸ء تک ۱۵۷ سال دا عرصہ بن دا اے۔ ایہناں ۱۵۷ سالوں وچ بے شمار گلزاراں شائع ہوئیاں۔ ۲۱۱ گلزاراں دا اندراج ڈاکٹر شہباز ملک دی کتابیات وچ موجود اے۔ ایس توں وکھ ہو وی گلزاراں دی دس پنجابی ادب دیاں کتاباں چوں ملدی اے۔ پہلی گلزار دے شائع ہون تے مولوی محمد مسلم ایہدے پہلے لیکھک دے طور تے جانے جاندے نیں پر ایس توں پہلاں گلزارِ نویسی دا آغاز ہو چکیا سی۔

پنجابی شعری ادب وچ جس شاعر دا پہلا گلزار نامہ ملدا اے، اوہ اے شاہ مراد خانپوری۔ شاہ مراد (۱۷۰۲-۱۷۶۷ء)

۱۷۶۷ء) ستارھویں صدی دے شاعر نیں۔ اوہناں نوں پنجابی غزل دموڈھی وی منیا جاند اے تے اردو غزل

دے موڈھی وی اوہو ای تھہر دے نیں کیوں جے غزل دے باوا آدم دلی دکنی (متوفی ۱۷۴۳ء) توں آکتابی

سال پہلاں شاہ مراد غزل لکھ رہے سن۔ شاہ مراد بھواں گلزارِ نویسی دے موڈھی نیں پر اوہناں دا ایہ کلام

پہلی وار ۱۹۰۸ء وچ گلزارِ شاہ مراد دے نال توں قاضی سراج دین خانپوری نے چھپوایا سی۔ (۸)

شاہ مراد توں کچھ جس شاعر دے گلزار نامے دی دس پیندی اے اوہ حامد شاہ عباسی اے۔ حامد شاہ عباسی دیاں کتاباں دی فہرست وچ گلزارِ حامد دا ذکر وی پنجابی ادب دیاں تاریخاں وچ تھاں تھاں نظر آوند اے پر نہ تے اوس دے قلمی نسخے دی کدھرے دس پیندی اے تے نہ ای کسے چھپے ایڈیشن دا ذکر کسے نے کیتا اے۔ ایہ اوہو حامد شاہ اے جیسے ہیر دا قصہ وی لکھیا سی۔

گلزارِ نامے دے ارتقاء دے اس سفر وچ شاہ مراد تے حامد شاہ مگروں تیسرا ناں سانوں مولوی محمد مسلم جالندھری دا نظر آوند اے۔ ایہناں دیاں لکھیاں گلزاراں اپنے ویلے وچ بہت مشہور ہوئیاں۔ ایہناں وچوں ہر اک گلزار دے ۱۰۰ دے نیڑے تیزے تیزے چھپے ایڈیشن دی دس پیندی اے تے اوہ وی وکھو وکھ تھاواں توں شائع ہوندے رہے۔ ایہناں دی شہرت نوں وہندیاں بہت سارے شاعر اں نے گلزارِ نامے لکھنے شروع کر دتے۔ مولوی محمد مسلم جالندھری دیاں ایہ گلزاراں چونکہ انبیائے کرام دے حوالے نال لکھیاں گئیاں سن ایس لئی آن والے شاعر اں وی ایہناں دی پیروی کیتی تے انبیائے کرام دے حوالے نال بہت سارے گلزارِ نامے اشاعت دے مرحلے چوں گزرے۔ ایس حوالے نال حمید اللہ ہاشمی ”صنفِ گلزار“ دی تعریف انج بیان کر دے نیں:

”گلزار میں جنگ ناموں کی طرز پر انبیائے کرام کے حالات قلمبند کئے جاتے ہیں۔“ (۹)

انج فارسی نثر وچ قصص الانبیاء لکھن دارواج ہو گیا سی۔ ایسے روایت نوں پنجابی وچ متعارف کروان لئی شعر دا سہارا لیا گیا۔ کیونکہ پنجابی لوک نثر توں ودھ شاعری دے شوقین سن۔ ایس لئی پنجابی شاعر اں نے انبیاء دے قصیاں نوں شعری صورت وچ لکھیا تے ایہنوں گلزارِ دانام دتا۔

فیر اک ویلا ایہ وی آیا کہ گلزارِ دالفظ نعت رسول تے سیرتِ محمدی ﷺ واسطے مخصوص ہو گیا پر ایہدے نال کربلا دے حوالے نال تے دیگر موضوعات تے وی گلزاراں لکھیاں جان لیاں۔ ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی لکھدے نیں:

”پنجابی وچ نعت دے حوالے نال بہت ساریاں گلزاراں لکھیاں گئیاں۔ یاد رہوے گلزارِ داناں نعت و سیرت واسطے مخصوص نہیں۔ شاعرانِ دو بے پیغمبراں دے حالات و واقعات دے بیان لئی وی گلزارِ دالفظ ورتیا اے جس طراں گلزارِ عیسیٰ، گلزارِ آدمؑ وغیرہ۔ انج ای واقعہ کربلا دے بیان لئی وی گلزارِ دالفظ ورتیا گیا اے۔“ (۱۰)

پنجابی وچ گلزارِ نامیاں دے قصیاں تے کتاباں اندر اسلامی رنگ نمایاں نظر آوند اے۔ اُپر ذکر کیتا جا چکا اے کہ پہلی گلزارِ ۱۸۶۱ء وچ چھپی سی۔ بہت ساریاں چھپیاں گلزاراں اُتے سالِ اشاعت وی درج نہیں ہوند۔ چھپیاں گلزاراں نوں آسانی لئی تن دوراں وچ ونڈیا جاسکد اے یعنی ایس نوں تن ادوار وچ تقسیم کر سکے آں جیہناں دا ویر واپٹھاں درج اے:

پہلا دور	مڈھلا دور	۱۸۶۱-۱۹۰۰ء
دو جا دور	قیامِ پاکستان توں پہلاں	۱۹۰۰-۱۹۴۷ء
تیسرا دور	قیامِ پاکستان توں مگروں	۱۹۴۸ء تا حال

مڈھلے دور دے چالی سالوں وچ کل چھپیاں گلزاراں وچوں ۱۳ اُتے سالِ اشاعت درج اے۔ ۱۳ وچوں اک گلزارِ نکے قصے دی اے یعنی ۸ صفحے دی اے۔ ایہ ہے ”گلزارِ عجائب“ جس دے لکھاری علی بخش ولد میراں بخش نیں۔ دو بے عہد دے ۴ سالوں وچ گلزارِ نامیاں دیاں ۴۵ کتاباں شائع ہوئیاں جیہناں وچوں ۶ قصے ۸، ۸ صفحیاں دے سن تے ۴ قصے ۱۶، ۱۶ صفحیاں دے۔

پاکستان بن مگروں گلزارِ نویسی دی روایت بہت تگڑی ہوئی پر جیہناں تے سالِ اشاعت درج سی اوہ صرف ۱۷ کتاباں ہی سن۔ ایہتھے ایہ گل وی ذکر جوگ اے کہ اکیہویں صدی وچ گلزارِ نویسی دی ایہ روایت مکی نظر آوندی اے۔ ۲۰۰۱ء توں ۲۰۱۸ء تک صرف تن ہی گلزارِ نامے اشاعت دے مرحلے طے کر سکے۔ ایہناں وچوں اک غزل پر اگا اے تے اک سیرتِ محمدی دی کتاب جیہڑی ۱۹۴۷ء توں پہلاں تصنیف ہو چکی سی پر اشاعت د امرحلہ ۲۰۱۲ء وچ مکمل ہويا۔ ہن ایہناں دا تفصیلی جائزہ پیش کیتا جاندا اے۔

مڈھلا دور (۱۸۶۱-۱۹۰۰ء)

ایس دور وچ کل ۱۳ گلزاراں شائع ہوئیاں۔ پہلی گلزارِ مولوی محمد مسلم دی ”گلزارِ آدم“ سی۔ ایس دے ۴۱۶ صفحے نیں۔ ایہ بہت مشہور ہوئی تے اکثر ویلیاں وچ ایہدے ۱۰ ایڈیشن وکھو وکھ علاقیاں چوں شائع ہوئے۔ ایہ پہلی وار مطبع محمدی جالندھر توں شائع ہوئی سی ایسے دھا کے وچ مولوی محمد مسلم ہوراں دی دوجی گلزار، گلزارِ موسیٰ ۱۸۶۹ء وچ شائع ہوئی جیہدے ۱۱۲ صفحے سن۔ ۸۰ دے دھا کے وچ چھپیاں صرف ۴ گلزاراں دی دس پیندی اے۔ ۱۸۷۱ء وچ گلزارِ آدم المعروف ”انوارِ محمدی“ شائع ہوئی۔ ایہ عبدالواحد ابن معنی دی تصنیف اے۔ ایہتھے ایہ گل ذکر جوگ اے کہ ایسے ناں تے

روح تحقیق، جلد ۲، شمارہ ۴، مسلسل شمارہ: ۶۰، اکتوبر۔ دسمبر ۲۰۲۴ء

ضخامت دی اک ہور کتاب دا ذکر ڈاکٹر شہباز ملک نے عبد الوحید دے ناں نال کیتا اے۔ ہوسکدا اے کتاب دے دو جے ایڈیشن تے عبد الواحد دی تھاں عبد الوحید لکھیا گیا ہووے۔

۱۸۷۹ء وچ عبد الوحید دی ”گلزارِ نوح“ تے محمد حسین احمد آبادی دی کتاب ”گلزارِ حسین“ شائع ہوئیاں۔
۱۸۸۰ء وچ مولوی محمد مسلم دی کتاب ”گلزارِ محمدی“ شائع ہوئی۔ ۱۸۸۱ء توں ۱۹۰۰ء دے عرصے وچ کار سب توں پہلاں ۱۸۸۱ء وچ اک ۸ صفحیاں دا قصہ ”گلزارِ عجائب“ دے ناں توں شائع ہويا۔ ایہ علی بخش ولد حسین بخش دارچیا ہويا اے۔
۱۸۸۱ء وچ ای منشی کریم بخش بدر دی تصنیف ”گلزارِ موسیٰ“ شائع ہوئی۔ الہی بخش شائق دی ”گلزارِ عشق“ ۱۸۸۴ء وچ شائع ہوئی جد کہ ۱۸۹۴ء وچ مولوی محمد مسلم دی کتاب ”گلزارِ سکندری“ چھپ کے سامنے آئی۔ ۱۸۹۹ء وچ ”گلزارِ حیدری“ مصنف مولوی محمد حسین چشتی جد کہ ”گلزارِ نوح“ مصنف میر حسین سید ۱۹۰۰ء وچ شائع ہوئی۔ ۱۹۰۰ء توں ۱۹۴۷ء دے عرصے دے دوران وی بہت ساریاں گلزاراں نے اشاعت دے مرحلے طے کیتے پر بہت ساریاں گلزاراں تے سال اشاعت درج نہیں کیتا گیا۔ جیہناں تے سال اشاعت درج اے اوہناں دی گنتی وی پنجاہ توں ودھ بن دی اے۔ ایس دور نوں گلزار نویسی دے حوالے نال سنہری دور وی کہیا جاسکدا اے۔

۱۹۰۱ء وچ چھپن والی ”گلزارِ محمدی“ عالم ناں دے لیکھک دی اے۔ ایس کتاب دے ۲۱۶ صفحے نیں۔ کتاب تک رسائی نہیں ہو سکی۔ عالم ناں دے کسے شاعر دا پنجابی ادب وچ ناں نظر نہیں آوند جس توں شک کیتا جاسکدا اے کہ ایہ کتاب وی مولوی محمد مسلم ہوراں دی ای ہووے۔ ایس حوالے نال ابجے ہور کھوجکاری دی لوڑ اے شاید آون والے کسے محقق دی توجہ ایس پاسے ہو جاوے۔

۱۹۰۲ء وچ مولوی دلپنیر بھیروی دی کتاب ”گلزارِ محمدی“ تے غلام واصف دی کتاب ”گلزارِ مناقب“ اشاعت پذیر ہوئیاں۔ ۱۹۰۳ء وچ حافظ اللہ بخش شائق دی کتاب ”گلزارِ احمد“ شائع ہوئی۔ ایہد اکلار ۲۴ صفحیاں تے ہے۔ ۱۹۰۴ء وچ دو گلزار نامے شائع ہوئے تے دونویں ای انبیاء کرام دی سیرت دے حوالے نال سن جیہناں چوں مونیسی النہراری دا لکھیا گلزار نامہ ”گلزارِ نوح“ دے ناں نال شائع ہويا جد کہ دو جا گلزار نامہ وی ”گلزارِ نوح“ دے ناں نال شائع ہويا۔ ایہدے اتے گلزار نامہ نوح مترجم مولوی محمد مسلم لکھیا ہويا اے۔

۱۹۰۵ء وچ اللہ وسایا کرم دا ”گلزارِ کرم“ شائع ہويا۔ ۱۹۰۶ء وچ مرثیہ دے مشہور شاعر غلام حیدر فدا دی ”گلزارِ شہداء“، مولوی محمد حسین دی ”گلزارِ آدم“ تے فیروز الدین ڈسکوی دی ”گلزارِ یوسفی“ شائع ہوئیاں۔ ۱۹۰۷ء وچ صرف شرف الدین شرف دی ”گلزارِ نجف“ شائع ہوئی۔ ۱۹۰۸ء دے ورھے پنجابی غزل دے موڈھی تے گلزار نامہ دے موڈھی شاہ مراد داکلام ”گلزارِ شاہ مراد“ دے ناں نال شائع ہويا۔ ایسے سال ای پیراں دتہ دی ”گلزارِ یوسف“ تے مولوی دین محمد بھیروی دی کتاب ”گلزارِ فاطمہ“ شائع ہوئیاں۔ مولوی اللہ بخش خادم دی کتاب ”گلزارِ مدینہ“ جدید ۱۹۱۱ء وچ تے ایسے ای سال غلام مصطفیٰ نظام دی کتاب ”گلزارِ مناقب“ شائع ہوئی۔ ”گلزارِ چہار یار“ مصنف محمد منظور احمد منشی ۱۹۱۲ء وچ

روح تحقیق، جلد ۲، شمارہ ۴، مسلسل شمارہ: ۶۰، اکتوبر۔ دسمبر ۲۰۲۲ء

چھپی۔ ۱۹۱۳ء وچ چار گلزاراں چھپیاں یعنی محمد منظور احمد چشتی دی ”گلزارِ چہار یار“، سمیع اللہ دی ”گلزارِ عشق“، مولوی نذر حسین دی ”گلزارِ کوثر“ تے مولوی حبیب اللہ دی ”گلزارِ عیسیٰ“۔ ایہناں چوں پہلیاں تن کتاباں ۲۰۰ توں ودھ صفحیاں دیاں نیں جد کہ اک ۹۰ صفحے دی تے گلزارِ عیسیٰ ۱۴۴ صفحیاں دی اے۔

۱۹۱۵ء وچ چھپیاں چار گلزاراں وچوں ”گلزارِ بہار“، عبد اللہ خاں ناں دے شاعر دی رچنا اے جد کہ ”گلزارِ جنّاں“ محمد خان خوشابی تے ”گلزارِ شدائی“ نور محمد گدائی ہوراں دی تصنیف اے۔ سردار پریم سنگھ دا لکھیا قصہ ”گلزارِ سائیں“ ۸ صفحیاں دا اے۔ محمد خلیق میاں دی ”گلزارِ ابیات سی حرنی“ وی ۸ صفحیاں تے ای شائع ہوئی۔
حاکم علی فقیر دی لکھی ۵۲ صفحیاں دی گلزار ”گلزارِ کوٹلی شریف“ ۱۹۱۸ء وچ جد کہ محمد دین دی لکھت ”گلزارِ نبوت“ ۱۹۱۹ء وچ شائع ہوئی۔

۱۹۲۰ء وچ چھپیاں گلزاراں دی اسلامی رنگ وچ رنگیاں ہوئیاں نیں۔ ”گلزارِ حسین“ مولوی حبیب اللہ دی لکھت اے تے ”گلزارِ یوسف“ مولوی دلپذیر دی جد کہ حسن محمد منشی دی لکھی کتاب داناں اے ”گلزارِ مہدی“۔ ۱۹۲۲ء وچ قاضی خدا بخش فخرن دی لکھی ”گلزارِ مضمون“ تے مولوی محمد دلپذیر بھیروی دی ”گلزارِ مکہ“ شائع ہوئی۔ سید محمد غلام شاہ دی ”گلزارِ صغدر“ ۱۹۲۳ء وچ جد کہ صادق علی شاہ دی ”گلزارِ قلندری“ ۱۹۲۴ء وچ چھپی۔ ۱۹۲۸ء وچ نبی بخش شوق دی ”گلزارِ شوق“ تے محمد جلال الدین عاشق دی ”گلزارِ حسین“ اشاعت پذیر ہوئیاں۔

۱۹۲۹ء وچ ”گلزارِ کربلائی“ نور محمد گدائی تے ”گلزارِ نعت“ نور محمد عاجز نے چھپوائیاں۔ ۱۹۳۰ء وچ محمد دین سفری ۸۱ صفحیاں دا قصہ ”گلزارِ عرب“ شائع ہوئی۔ ۱۹۳۱ء وچ مولوی احمد الدین بھیکوی دی کتاب ”گلزارِ فدائے مصطفیٰ“ شائع ہوئی تے ایسے سال محمد سلیم دی لکھت ”عجائب القصص گلزارِ آدم“ نے اشاعت دے مرحلے پورے کیتے۔

۱۹۳۲ء دے ورھے محمد حسین چشتی دی ”گلزارِ احمدی“ شائع ہوئی۔ ۱۹۳۳ء وچ ۸، ۸ صفحے دے ۲ قصے چھپے ملدے نیں۔ ایہ دونوں قصے محمد بخش فرشی امرتسری دے نیں جد کہ ۱۰۰ صفحیاں دی کتاب ”گلزارِ حیدر کرار“ نور الدین خادم ہوراں دے قلم دا شاہکار اے۔ دلپذیر عباسی دی ”گلزارِ مدینہ“ ۱۹۳۵ء وچ تے مولوی عبدالرحمن دی ”گلزارِ صدیقی“ ۱۹۳۸ء وچ سامنے آئیاں۔ ۱۹۴۲ء دے سال وچ صرف میر شریف حسین دی کتاب ”گلزارِ ابراہیم“ شائع ہوئی۔ ایسے دور وچ ہور وی بیٹار گلزاراں چھپیاں پر کسے تے سن اشاعت درج نہ ہوون پاروں ایہتھے اوہناں دا اندراج نہیں کیتا جاسکیا۔

آخری دور (۲۰۱۸-۱۹۴۸)

۱۹۴۷ء توں لے کے ہن تک دے عرصے وچ ویسے تاں بے شمار گلزار نامے اشاعت دے مرحلے چوں گزرے پر ایہتھے صرف اوہناں قصیاں، کتاباں دا ذکر کیتا جاوے گا جیہناں تے سال اشاعت درج اے۔

پاکستان بن دے چار سال مگروں ۱۹۵۱ء وچ محمد صوبہ سائیں دی کتاب ”گلزارِ عشق“ شائع ہوئی۔ ۱۹۵۳ء وچ چراغ دین جوں کے دی کتاب ”گلزارِ آدم“ اشاعت پذیر ہوئی۔ ملک فضل دین ہوراں ۱۹۵۶ء وچ ”گلزارِ باہو“ دے ناں

روح تحقیق، جلد ۲، شمارہ ۴، مسلسل شمارہ: ۶، اکتوبر۔ دسمبر ۲۰۲۴ء

نال سلطان باہو دے کلام دی شرح لکھی جد کہ احمد الدین قادری ہوراں ”گلزارِ رسول“ لکھی۔ ۱۹۵۷ء وچ ”گلزارِ عقیدت“ شائع ہوئی۔ ایس دے مصنف گلزار حسین شاہ سن جد کہ چراغ دین جونیکے والے دی ”گلزارِ محمد“ ایسے سال شائع ہوئی۔ محمد یعقوب شوق نے ۱۹۶۴ء وچ ”گلزارِ سلطانی“ لکھی تاں ۱۹۷۱ء وچ شاہ محمد جمیل نے ”گلزارِ محلو“ تحریر کیتی۔ فقیر اللہ زندہ گوہر دی کتاب ”گلزارِ عشق“ داسال اشاعت وی ۱۹۷۱ء۔ ۱۹۷۷ء وچ محمد فاضل عارف دی کتاب ”گلزارِ مشکل کشائی“ چھپ کے سامنے آئی۔ محمد گلزار چشتی نے ”گلزارِ نعت“ اندر حضور نبی کریم ﷺ دیاں صفتاں بیان کیتیاں تاں ۱۹۹۲ء وچ فیروز الدین فیروز نے ”گلزارِ ماتم“ دیاں ۵ جلدیں وچ واقعہ کربلا بیان کیتا۔ محمد حنیف قادری دی ”گلزارِ عارف“ ۱۹۹۵ء وچ شائع ہوئی تے ۲۰۰۰ء وچ ”گلزارِ طیبہ“ گلزار حسین شاہ صابری نے لکھی۔

اکیہویں صدی دے دسویں سال ۲۰۱۰ء وچ عمران سلیم دیاں غزلاں دا پر اگ شائع ہویا تاں ۲۰۱۲ء وچ محمد گلزار ہوراں دی لکھی منظوم سیرت دی کتاب ”گلزارِ محمد“ وڈے سائز دے ۶۰۰ صفحیاں تے شائع ہوئی۔ ہن تک دی آخری گلزار ”گلزارِ گلو شاہ“ اے۔ ایہ تارا سنگھ عاجز دا لکھیا حضرت بابا گل محمد المعروف گلو شاہ (پسرور) دی زندگی دے متعلق شعری پراگاہ اے۔ ایہ جنوری ۲۰۱۸ء وچ چھاپے چڑھیا۔ ”گلزارِ غازی“ اکبر علی غازی دیاں پھٹکل تحریریں دا مجموعہ اے۔ ایہ تاں سی اوہناں گلزار نامیاں دا ویر و اجیہناں تے سال اشاعت درج سی۔ ایس توں دکھ وی بہت سارے گلزار نامے شائع ہوئے۔ کجھ گلزار نامیاں دی دس تاں پیندی اے پر اوہناں بارے مکمل کتاب واقعی نہیں ملدی۔ ایہناں کتاباں دے ناواں دا اندراج ایس لئی کیتا جا رہا اے کہ شاید کسے محقق دی نظروں ایہ کتاباں گزریاں ہون تے ایہناں دی کدھروں دس پے جائے۔ ایہناں کتاباں دا ویر و کجھ انج اے:

گلزارِ آدم (دلپذیر بھیروی)، گلزارِ حامد (حامد شاہ عباسی)، گلزارِ حسین (محمد ازہر مولوی)، گلزارِ سکندری (محمد دلپذیر)، گلزارِ رحمت (نیکس بٹالوی)، گلزارِ عشق (پال سنگھ عارف)، گلزارِ عشق (محمد رمضان وزیر آبادی)، گلزارِ محمدی (کرم دین الازہر مولوی)، گلزارِ غوثیہ (پیراں دتہ)، گلزارِ یونس (کرم الہی روہر بھیروی)، گلزارِ وارث (محمد دین)۔

ایہناں وچوں اکثر گلزاراں دے چھپن دے ورھے وی لکھے ہوئے ملدے نیں پر بہت ساریاں گلزاراں اجیہیاں وی ملدیاں نیں جیہناں اُتے سن نہیں لکھیا ہوندا۔ ایہناں گلزاراں نوں اسیں شاعر دے سن پیدائش تے اوہدے دور دے حوالے نال ٹیوالا کے دیکھ لینے آں کہ ایہ فلاں دور وچ چھپی ہوئے گی۔ چھوٹے چھوٹے قصیاں دی صورت وچ بے شمار گلزاراں لکھیاں گئیاں جیہناں دی گنتی سیکڑیاں تک جا پڑدی اے۔ ایس مختصر جیہی بحث توں ایہ نتیجہ سوکھ نال نکلا اے کہ مولوی محمد مسلم ہوراں دی ٹوری ہوئی ایہ روایت پنجابی وچ بڑی کامیابی نال اگے ودھی۔ ہن بھانویں گلزار ادب دار و ادب گھٹ گیا اے پر اے وی کدھرے کدھرے کوئی شاعر اپنی کتاب داناں گلزار دے حوالے نال رکھ لیندا اے۔ اوہ وکھری گل اے کہ گلزار دی کلاسیکی روایت جیہدے وچ انبیاء دے قصے تے سیرت رسول ﷺ دے مضمون ملدے سن۔ اوہ روایت ہن ختم ہو چکی اے۔

حوالے

- (۱) محمد پادشاہ متخلص بہ شاد، فرہنگ آنندراج، (تہران: کتابخانہ خیال، سن)، ۵: ۳۶۰۴۔
- (۲) محمد عبداللہ خوینگی، فرہنگ عامرہ، (اسلام آباد، مقتدرہ قومی زبان پاکستان)، ۵۱۴۔
- (۳) اوی، ۵۱۳۔
- (۴) اوی، ۳۰۲۔
- (۵) سردار محمد خاں، پنجابی اُردو ڈکشنری، (لاہور پاکستان پنجابی ادبی بورڈ)، ۲: ۲۷۵۲۔
- (۶) عبدالغفور قریشی، پنجابی ادب دی کہانی، (لاہور عزیز بک ڈپو، ۱۹۷۲ء)، ۷۱۔
- (۷) اوی، ۷۲۔
- (۸) حمید اللہ ہاشمی، پنجابی زبان و ادب، مختصر تاریخ، (اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، طبع دوم ۲۰۱۲ء)، ۱۶۴۔
- (۹) اوی، ۱۱۴۔
- (۱۰) آفتاب احمد نقوی، پنجابی نعت، (لاہور، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، ۲۰۰۵ء)، ۱۰۴۔

BIBLIOGRAPHY

- Muhammad Padshah, Pseudonym of Shad. *Farhang Anand Raj*, (Khyaal Library, Tehran, S. N., Vol. 5)
- Muhammad Abdullah Khasghi, *Farhang Amra*, (Islamabad: Muqtadara Qaumi Zuban, Pakistan)
- Sardar Muhammad Khan. *Punjabi Urdu Dictionary* (Volume II), (Lahore: Pakistan Punjabi Adabi Board)
- Abdul Ghafoor Qureshi. *Punjabi Adab di Kahani*, (Lahore: Aziz Book Depot 1972)
- Hamidullah Hashmi. *Punjabi Zuban o Adab Mukhtaser Tareekh*, (Islamabad: Muqtadara Qaumi Zuban, Pakistan, Second Edition 2012)
- Aftab Ahmed Naqvi. *Punjabi Naat*, (Lahore: Pakistan Punjabi Adabi Board 2005)

